

УДК 821. 161. 2 - 13

ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗМУ У СТВОРЕННІ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (ЗА РОМАНОМ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «Я, БОГДАН»)

Мустафаєва М. А.

*Таврійська академія (структурний підрозділ) ФДАОЗ «Кримський федеральний
університет імені В. І. Вернадського», Сімферополь
E-mail: mustafayeva93@mail.ua*

У статті визначаються особливості реалізації засобів психологізму у творі «Я, Богдан». Дослідження здійснено на основі вивчення історичного роману Павла Загребельного. Шляхом аналізу визначено найхарактерніші засоби психологізму, використані автором задля кращої передачі особливостей образу гетьмана. У результаті дослідження виявлено, що психологізм є важливим елементом ідеостилію П. Загребельного, а в романі «Я, Богдан» він стає домінуючим. Про це свідчать багатство психологічних засобів та психобіографічний метод, використані письменником при моделюванні характеру Богдана Хмельницького. Розглянуте явище може бути використане при детальному вивченні творчості Павла Загребельного, насамперед його роману «Я, Богдан».

Ключові слова: психологізм, Павло Загребельний, монолог-сповідь, Богдан Хмельницький, психологічний час, історичний роман, ретроспекція.

ВСТУП

Образ гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького є одним з найпопулярніших у вітчизняній літературі. Вперше з'явившись на літературному обрії у драмі «Милість божа» (1728 р.), ця постать вже ніколи не залишалася поза увагою письменників, постійно зазнаючи нових інтерпретацій. Проте жодному з митців не вдалося розкрити процес становлення характеру Хмельницького-гетьмана так глибокопсихологічно і живо, як це зробив П. Загребельний. Спроектвавши історичні відомості і художню фантазію у площину психологізму, письменник змоделивав динамічний, яскраво індивідуальний характер персонажа, максимально наближений до реального життя.

Мета та завдання роботи полягають у вивченні образу гетьмана, а саме засобів психологізму, використаних у романі «Я, Богдан», їх детальний аналіз; дослідження особливостей створення художнього характеру.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Використання багатого фактичного матеріалу і спроба реставрації людської психіки за певних історичних обставин – ось художні доміанти роману «Я, Богдан», які зробили його одним з найяскравіших зразків продукту творчої лабораторії П. Загребельного. Цей історико-психологічний твір посідає провідне місце у творчості письменника, який, до речі, вважає його одним зі своїх кращих романів.

Досліджуючи роман «Я, Богдан», було звернуто увагу на психологічний аспект твору. За тлумачним словником іншомовних слів, психологізм – це «поглиблене відображення психічних, душевних переживань людини в мистецтві» [6, с. 236]. Психологізм є важливим елементом ідеостилію П. Загребельного, а в романі «Я, Богдан» він стає домінуючим. Про це свідчать багатство психологічних засобів

та психобіографічний метод, використані письменником при моделюванні характеру Богдана Хмельницького. Основною ідеєю психобіографічного методу є «узгодження біографії та певних переживань митця з його творами» [3, с. 60]. Основа роману «Я, Богдан» теж біографічна, бо характер головного героя формується під впливом подій його життя, глибоких переживань та вражень. Як зауважив М. Жулинський, у творі «епічні плани перехрещуються з аналітично-рефлексивним субстратом» [1, с. 2].

Образ героя роману «Я, Богдан» створюється шляхом оживлення пам'ятника Богдану Хмельницькому, установленому на Софіївській площі. Митець моделює, по суті, фантастичну ситуацію, в якій його персонаж по багатьох роках після смерті споглядає пройдений ним шлях до визволення українського народу з-під влади Речі Посполитої. Така подача художньої інформації є однією з ключових особливостей роману «Я, Богдан». Вона впливає не тільки на сюжетну структуру твору, а й визначає його жанр. Жанрово-сюжетна своєрідність твору втілюється автором за допомогою ретроспекції. Письменник скористався ретроспективністю оповіді як засобом психологізму, адже вона уможливила самоаналіз героєм твору його вчинків, почуттів, стосунків з іншими персонажами, що і призвело до сповідального характеру твору. Як елемент сюжетобудування ретроспекція реалізується у спогадах Богдана Хмельницького, що становить особливість хронотопу твору. Залучення до художньої тканини твору спогадів, сновидінь, рефлексій та пророкувань головного героя, співіснування кількох часових площин стає можливим завдяки психологічному часу, коли події твору та емоційний стан персонажа подаються крізь призму власного бачення героя. Постійне дрейфування свідомості Богдана Хмельницького між часовими площинами, між художньою дійсністю та ірреальністю створює можливість для ущільнення художнього матеріалу, для передачі історичних відомостей у вигляді продукту переосмислення їх героєм П. Загребельного.

Одним з важливих засобів психологізму при створенні художнього характеру Богдана Хмельницького в романі «Я, Богдан» є майстерне використання П. Загребельним форми монологу-сповіді. Як відомо, **монолог** – це «тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлення, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи підсвідомі переживання, рефлексії, почуття та акти волі» [4, с. 477]. **Сповіддю** називають «щире зізнання у будь-чому; відвертий виклад будь-якої інформації» [5, с. 322]. Таким чином, біографічний матеріал сповідально-інтимного характеру передається від імені оповідача у формі монологу-сповіді. Інтимне звучання оповіді й самотність вираження художнього характеру Богдана Хмельницького, змодельованого П. Загребельним, увиразнює відсутність у романі образу самого письменника. Сповідальний характер роману «Я, Богдан» підтверджується і його заголовком «Сповідь у славі». Форма монологу-сповіді сприяє саморозкриттю героя твору, розширює межі художньої фантазії митця, що уможливує створення природного та цілісного характеру.

Слід вказати, що внаслідок залучення до канви твору спогадів, лірико-філософських роздумів та рефлексій головного героя, у монолозі-сповіді Богдана Хмельницького подекуди спостерігаються елементи «потіку свідомості».

У. Джеймс, автор терміна «потік свідомості», тлумачив його як «одну з форм зображення внутрішнього життя людини в художньому творі, прагнення відкри-

ти душевний стан персонажів у миттєвій і швидкій зміні переживань, роздумів, спогадів, вражень, підсвідомих асоціацій» [7, с. 736]. Отже «потік свідомості» є не тільки специфічною формою викладу художньої інформації, але й важливим засобом психологізму, яким успішно скористався П. Загребельний у спробі реставрації психіки Богдана Хмельницького. Цей засіб наблизив художньо змодельовану свідомість персонажа роману «Я, Богдан» до реальної людської свідомості і допоміг сформувати асоціативно-спогадувальну сітку, яка мотивує певні вчинки Богдана Хмельницького, зміни в його умонастрої.

Незважаючи на передачу художньої інформації у формі монологу-сповіді, герою роману «Я, Богдан» не є ізольованим від інших персонажів твору, його характер розвивається під впливом людського фактору. Найповніше цей вплив виражено взаємозв'язком образу Богдана Хмельницького з образом українського народу, який також можна вважати засобом психологізму. Згідно з версією П. Загребельного, прагнення українців звільнитися з-під чужоземного гніту впродовж кількох століть спонукало доброзичливого від природи Зиновія Хмельницького стати грізним Богданом. З іншого боку, гетьман Хмельницький у Визвольній війні заклав основи національної свідомості українського суспільства: *«Не в королівських щуплих реєстриках [...] народжувалася нація, а в оту коротку ніч на Жовтих водах... Тоді ми відчули, хто ми і навіщо, а я відчув себе Богданом»* [2, с. 184]. Так письменник взаємопов'язав два складних психологічних процеси становлення індивідуальної художньо змодельованої свідомості свого героя та національної свідомості українського народу.

За версією П. Загребельного, становлення характеру Хмельницького-гетьмана відбувається внаслідок накопичення болісних вражень від побачених бідувань та принижень українського люду і втрати родинного гнізда. Емоційний стрес активізує формування у художньому характері Богдана Хмельницького рішучості та сили волі у наполегливій боротьбі за вольності свого народу.

Шлях від споглядання народного горя до збурення всіх життєвих сил і спрямування їх на захист українського люду символізує образ дороги від Суботова до Варшави. Ця дорога, всуціль викладена шляхетськими карбами, стає першим поштовхом до майбутніх битв. Про метаморфози у психіці головного героя роману свідчить також образ дороги з-під Замостя на Переяслав. До Переяслава їде вже не простий сотник, а гетьман Війська Запорізького, за плечима якого блискучі перемоги. Так змінюється не тільки статус Хмельницького, а й його характер: *«Згодом дивуватимуться, - каже він, - як змінювався я по путі від Замостя на Київ, а тоді в Переяславі [...], від слів обережних у Замості, до незалежно роздумливих у Києві і до нестерпно різких у Переяславі...»* [2, с. 123]. Отже, образи двох названих доріг, якими їде головний герой у різні дні свого життя, можна розглядати як психологічні засоби динамічної передачі перетворень у його характері.

При створенні художнього характеру Богдана Хмельницького П. Загребельний спробував висвітлити інтимні почуття свого героя, пов'язані з образами Ганни Сомківни та Мотрони. Цей психологічний засіб розширює емоційний діапазон характеру персонажа, сприяє його олюдненню. Так, гетьман Хмельницький каже про Мотрону: *«Вона була [...] єдиним, що зосталося в мене простого людського»* [2, с.

321]. Якщо образ Ганни є втіленням жінки-берегині домашнього затишку і прихистком героя від життєвих буревіїв, то з образом Мотрони письменник пов'язує найглибші пристрасті людського ества. Богдан Хмельницький покохав Мотрону ще до смерті Ганни, та коли його дружина помирає, дівчину віддають заміж за підстаросту Чаплинського. Ця соціально-побутова проблема спричиняє зіткнення «Я» та «Над-Я» головного героя, становлячи важливий психологічно конфліктний вузол роману. Після одруження закоханих виникає інша соціальна проблема – підсвідоме неприйняття гетьманші-шляхтянки українським загалом, що також викликає психологічний конфлікт. Якщо перший психологічний конфлікт роману певною мірою спонукає Хмельницького до організації повстання (пригадаймо його листи до Мотрони та прагнення знищити Чаплинського), то другий постійно лишається причиною дисгармонії у стосунках закоханих. Богдану Хмельницькому не під силу зазирнути у душу коханої жінки. Не знайшовши у ній друга, він так і лишається самотнім в ореолі слави та влади.

Завдяки названим психологічним конфліктам письменникові вдається зруйнувати архетип сили і влади. У романі «Я, Богдан» він показав живу людину, яка не може приборкати власні пристрасті та відгадати загадку душі ближнього.

Не менш важливим засобом психологізму у романі є сновидіння Богдана Хмельницького, головним образом яких стає його покійний друг і генеральний писар Війська Запорізького Самійло Зорка. Цей образ є складовою психіки головного героя роману, яка символізує його підсвідомість. До цього висновку приходимо, спираючись на твердження З. Фрейда про те, що сновидець *«усе-таки знає, що означає його сон; він тільки не знає, що він знає, і через те гадає, ніби він нічого не знає»* [3, с. 60]. Таким чином, у снах Богдана Хмельницького ми спостерігаємо дискусію між Я та Воно героя, коли свідомість людини намагається знайти відповіді на свої болючі питання у власній підсвідомості. Образ Самійла Зорки можна також розглядати, як втілення совісті головного героя. Вдень Богдан Хмельницький, захоплений виром подій, не має змоги аналізувати власні та чужі вчинки; усі свої сумніви він відтручує у підсвідомість. У моменти сну все, що знаходилося у підсвідомості героя (каяття, пристрасті, лихі передчуття), повертається до його свідомості в образах Самійла Зорки, православного шляхтича, забитого у Львові під час облоги. У такий спосіб письменник відкриває найпотаємніші куточки душі свого героя.

Важливим емоційно-психологічним засобом при моделюванні художнього характеру Богдана Хмельницького є рецепції із зразків українських народних пісень або стилізації на їхню тему, залучені до художнього тексту твору. Письменник звертається до цього засобу з метою вираження найвищої психологічної напруги свого героя. Народні пісні стають ключем до настроїв героя роману, за допомогою цього засобу виражені найінтимніші його почуття.

ВИСНОВКИ

Отже, моделюючи художній характер Богдана Хмельницького, П. Загребельний скористався багатьма засобами психологізму, які вплинули на специфіку форми та жанру твору, на характер вираження його змісту. Звернувшись до психобіографічного методу, він подав свою версію переродження Зиновія Хмельницького в Богдана внаслідок емоційного стресу. Серед засобів психологізму, вжитих автором рома-

ну «Я, Богдан», є ретроспективність, психологічний час, виклад матеріалу у формі монологу-сповіді з елементами «потoku свідомості». Також Павло Загребельний використовує елемент народності до ретроспекції. Залучення до художньої тканини твору сновидінь та інших засобів вираження внутрішнього стану героя символізують його зіткнення з собою, а звернення до фольклору сприяє ліризації художнього характеру Богдана Хмельницького. Образи роману «Я, Богдан» також психологічно навантажені. Вони відіграють значну роль у створенні характеру головного персонажа. Деформацію характеру героя роману під впливом гетьманської влади автор зобразив через рефлексії, спогади та сновидіння. Всі вказані засоби психологізму є прийомами передачі становлення художнього характеру Богдана Хмельницького.

Список літератури

1. Жулинський М. Сповідь у безсмерті. Роздуми про новий роман П. Загребельного «Я, Богдан»// Літ. Україна. – 1983. – 7 лип. С. 2-4.
2. Загребельний П. А. Я, Богдан. Сповідь у славі. – К.: Радянський письменник, 1983. – 511 с.
3. Зборовська Н. Психологічний аналіз і літературознавство / Н. Зборовська. – К., 2003. – 390 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва та ін. — К.: Академія, 1997. — 752с.
5. Тлумачний словник / за ред. А. Івченка. – Харків, 2002. – С. 322
6. Тлумачний словник іншомовних слів / за ред. Н. Шестерніної. – М., 1998. – С.236.
7. Український радянський енциклопедичний словник у 3 т./ За ред. А. Кудрицького. – К., 1988. – Т. 2. – С. 736.

СРЕДСТВА ПСИХОЛОГИЗМА В СОЗДАНИИ ОБРАЗА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО (ПО РОМАНУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «Я, БОГДАН»)

Мустафаєва М. А.

В статье определяются особенности реализации средств психологизма в произведении «Я, Богдан». Исследование осуществлено на основе изучения исторического романа Павла Загребельного. Путем анализа определены наиболее характерные средства психологизма, используемые автором для лучшей передачи особенностей образа гетмана. В результате исследования выявлено, что психологизм является важным элементом идеологии П. Загребельного, а в романе «Я, Богдан» он становится доминирующим. Об этом свидетельствуют богатство психологических средств и психобиографический метод, которые использовались писателем при моделировании характера Богдана Хмельницкого. Рассматриваемое явление может быть использовано при детальном изучении творчества Павла Загребельного, прежде всего его романа «Я, Богдан».

Ключевые слова: психологизм, Павел Загребельный, монолог-исповедь, Богдан Хмельницкий, психологическое время, исторический роман, ретроспекция.

THE MEANS OF PSYCHOLOGISM IN CREATION OF AN IMAGE OF BOGDAN KHMELNYTSKY (ACCORDING TO P. ZAGREBELNY'S NOVEL «I, BOGDAN»)

Mustafayeva M. A.

The image of the Hetman of Zaporozhye Bogdan Khmelnytsky is one of the most popular in Ukrainian literature. First appeared on the literary horizon, this figure never remain outside the attention of writers, experiencing new interpretations and unexpected metamorphoses. However, none of the artists failed to disclose the process of character development Khmelnytsky-the Hetman *glubokovodnogo* and so vividly, as did P. Zagrebely. Designing historical information and artistic imagination on the plane of psychology, the writer modeled a dynamic, bright individual character, as close as possible to real life.

In article features of realization of means of psychologism in the work «I, Bogdan» are defined. The purpose of article consists in to study an image of a getman according to the novel in detail, using thus means

of psychologism and to define features of their use by the author. Research is carried out on the basis of studying of the historical novel of Pavel Zagrebelny. By the analysis the most characteristic means of psychologism used by the author for the best transfer of features of an image of the hetman are defined. As a result of research it is revealed that the psychologism is an important element of ideological style P. Zagrebelny, and in the novel «I, Bogdan» it becomes dominating. The richness of psychological means and a psychobiographic method which were applied by the writer when modeling character of Bogdan Khmelnytsky testify to it. Also in article the analysis of the main image in psychological aspect is for the first time made. The considered phenomenon can be used at detailed studying of creativity of Pavel Zagrebelny, first of all his novel «I, Bogdan».

Keywords: psychologism, Pavel Zagrebelny, monologue confession, Bogdan Khmelnytsky, psychological time, dreams, «consciousness stream».